

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2077

$\frac{2}{696}$

$\frac{9(47.925)}{4-83}$

3372

Урвуджунг б.

3 2004

280

696-ԱՐ

9(47.925)

76

Ա-83

պ.

Ռ Ռ Ի Ս Ի Ա

ԵԻ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ ՀԱՅՈՑ

Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

1004
279893

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

1866

2012

Ռ Ռ Ի Ս Ի Ա

Ե Ի

Ը Ն Դ Հ Ա Ն Ո Ի Բ Ժ Ո Ղ Ո Վ Հ Ա Յ Ո Յ

Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Երբոր Կաթողիկոսական Յանձնաժողովն իր Տեղեկագիրը տետրակով ու Մախիս լրագրոյն միջոցաւ հրատարակեց, ստիպողական պարտաւորութիւն մը համարեցինք Դիտողութիւննիս գրել՝ ի սէր Լ. Հայոցս կրօնական միութեան :

Այս Դիտողութիւնը իրեն շարժառիթն ու նպատակն ունէր, զորս համառօտիւ բացատրել կուզենք աստ՝

Ա. Դիտողութեան շարժառիթ եղողն ուրիշ բան չէր՝ եթէ ոչ՝ Տեղեկագրի պատասխանատուութիւնն իր վրայ առնող Ընդհանուր ժողովոյն անդիֆաղափական և խարխուղ վիճակը. որ նոյն իսկ Տեղեկագրովը կուզէր խմորել Լուսաւորչականաց ընդհանրութիւնն, ու անյայտ ցոյց տալ քաղաքական աշխարհին, և ներկայացնել զայն մանաւորապէս Ռուսիոյ կառավարութեան : Ասիկա Հայ ժողովուրդը ծաղրելու չափ անիրաւութիւն մըն էր . ուստի և ժխտելու արժանի :

Բ. Դիտողութիւնն ուրիշ նպատակ չունէր, ապա թէ ոչ՝ զօրութեամբ իմաց տալ Ընդհանուր ժողովոյն՝ թէ խնդրոյն յատակագիծը չը պիտի պատասխանէ իր կառուցանելիք շէնքին, և թէ նորա տակն աւազուտ է . . . : Այս դիտաւորութեամբ, եթէ ոչ ազդեցութիւն՝ գինէ սմափ մը տալ նոյն ժողովոյն, որ անդիքաղաքական երկրորդ քայլէն զգուշանայ, և բազմադարեայ Հայ ազգը՝ իբրև սպիտակամօրուք տղայ մը չը ներկայացնէ քաղաքական աշխարհին՝ մանաւանդ Ռուսիոյ առաջ, հաստատ գիտնալով որ Հայոց՝ մանաւանդ Ռուսիոյ

Հայոց ընդհանրութիւնն իրեն պէս չը մտածեր, իրեն պէս չը տրամաբաներ և իրեն պէս չնւզեր վարուիլ:

Ընդհանուր ժողովոյն այս կացութիւնը նշմարելով՝ Դիտողութեան հեղինակն իր ամենասրբազան պարտքը կատարեց, առանց մէկի ազդեցութեան, առանց մէկի դրդման, առանց մէկի թելադրութեան և առանց մէկի գրիչը փոխ առնելու և իր անունը փոխ տալու:

Բայց Դիտողութիւնն իր նպատակին չը հասաւ. որովհետև Պօլսեցի Ընդհանուր ժողովը մայիս 29ի նիստին մէջ անոր տեսութեանցն ակնածութիւն չընելէն յետոյ՝ շնորհակալութեան քուէ ևս տուաւ Տեղեկագրի Յանձնաժողովոյն, և Արամեանի Դիտողութիւնն այսպէս դատապարտելով՝ Հայոց կրօնական բազմադարեայ ուղղւոյն վրայ փուշեր ցանեց. Ազգի մեծատուութիւնը կազդուրեց և մէկ խօսքով՝ ներման և թոյլտուութեան սկզբունքով սնած ժողովուրդ մը՝ նորածին կամ վեցամսեայ կաթոլիկական տարադէպ (absurde) իրաւասութեան մը հետ զանգելով՝ դէպ ի Հռովմ տանելու փորձն ըրաւ. չէնք զիտեր ըրածը զիտնալով թէ ո՛չ, որոյ վերայ պիտի խօսինք ի վերջոյ:

Այս միջոցիս՝ լեզուանի Ծաղիկն ալ մեր զրատան դուռնէն ներս մտաւ և Հայ Տեղեկագիրը միայն Հայուն հետ խօսած համարելով՝ իր անուշահոտ հեզնութիւնները քթերնուս բուրեց ու վերջապէս Ռուս կը հոռիօք ըսելով՝ իր սովորական սրամտութեամբ « Հայը հպատակութեան դպրոցին մէջ առաջին շողմարար աշակերտն է » ըսաւ, ու ամենայն քաղաքավարութեամբ դուրս ելաւ:

Դիտէ Ծաղիկ, և քան զայլս լաւագոյն, թէ ինչպէս ամէն ծաղիկ՝ նոյնպէս ամէն խնդիր իրենց հոտերն ունին, բայց ժամանակն ալ պիտի ցոյց տայ, թէ ստուգիւ և իրապէս ռուս հոտողը՝ որն է, մայիս 24ի Դիտողութիւնն է ներկայիս մէջ՝ թէ 29ի նիստը ապառնւոյն մէջ: Եւ մեզի համար խնդրոյն մէջ, որ բնական է, աւելի լաւ է թարմ հոտիլ՝ քան թէ նոյնը ապառնւոյն մէջ՝ անբնական ու մզլած հոտիլ: Ծաղիկի թափանցուն իմացողութիւնը չը ներեր մեզ՝ այսչափէն աւելին խօսիլ:

Մեր խնդրոյն դառնալով՝ երբոր Ընդհանուր ժողովոյն վերանդիխադասական երկրորդ քայլն առնուլը տեսանք՝ մեր անհատական պարտքը զոնէ կատարած համարելով՝ լռութիւնը մեզի բաժին առնուլ ուզեցինք՝ երեք պատճառներով :

Նախ անոր համար՝ որ մեր վարչութեան տակ լրագիր չունենալով՝ չէինք կրնար առանց ուրիշին էջերը մուրալու, շարունակել մեր խնդիրը, և այն ալ՝ յօդուածն սպաննելու չափ զիջումներ ընելու պայմանաւ :

Երկրորդ՝ ժամանակ և դրամ վատնելու չափ առատութիւն պէտք էր ունենալ, որ զիշեր ատեն՝ ծառային ձեռքը չորեքկերոնեայ լապտեր տուող և դռնէ դուռ անկուտի Տետրակ մուրացող տարօրինակ ժողովրդեան մը կարենայինք դիմանալ :

Երրորդ՝ ժամանակը և մանաւանդ խնդրոյն ելքը պիտի վճռէր հարկաւ, թէ որհն է իրաւունքը. Ընդհանուր ժողովոյ ընթացքին թէ Արամեանի Գիտողութեան :

Այս երեք օրինաւոր պատճառներով՝ երբոր լռութիւնը (ինչպէս վերն ըսինք) մեզի բաժին առած կը համարէինք. յանկարծ մայիսի Ծիլն Աւարայրին և անոր յաւելուած Տետրակը ձեռքերնիս անցաւ, որ՝ Գիտողութիւնը իբրև քննաբանող՝ ուռած, փքած և հեւալով մեր վրայ կը յարձկէր :

Պապերնուս լսած էինք թէ, երբոր մարդու մը քառասուն օր շարունակ խենդ ըսես՝ խենդ ոսկրը կ'անի: Բայց չէինք լսած, թէ Հայուն ալ երբոր անգամ մը Տիրացու ըսես՝ տիրացու ոսկրը կանի և ծիծռան պէս կը ճչէ :

Այսպէս, Ծիլն Արգոյ հեղինակը, որպէս թէ Տեղեկագրի ասացուածքը (dictions) ինքը յօրինած ըլլայվեր և կոսքէ, Փաստաբան է կանգներ Ընդհանուր ժողովոյն և մեր չքսածն ու մտքերնուս չանցածը մեր բերնին մէջ դնելով՝ խելքին եկածը դուրս է թափեր. այնչափ որ՝ անհիմն հետևութիւնք և անտեղի հեզնութիւնք կը վխտանայդ Տիրացուական գրութեան մէջ :

Զարմանք, Ծիլն Արգոյ հեղինակը, որ ժամանակէ մ'ի վեր մանգաղ ի ձեռին՝ Կաթողիկոսներ, Արքեպիսկոպոսներ, Եպիսկոպոսներ, Վարդապետներ և վերջապէս Կաթողիկոսցութեան

նշոյլ մը տուող անձանց ամէնն ալ շարդուբուրդ ընելով գետնի վրայ կը փռէ, պահ մը կը հեւայ, և դարձեալ կ'սկըսի հարուած հարուածքի վրայ տալով՝ վրէժխնդրութեան շունչ առնուլ տալ :

Այդ Անձը կըսենք, որուն տարօրինակ ընթացքը մինչև ցարդ տեսնելով՝ իր կարծիքն ինչ որ է՝ կը յարգենք. իրեն ազատութիւնը՝ ինչ սկզբան վրայ որ հիմնեալ է՝ կը պատուենք, ելեր այսօր ալ զրականութեան ազատ ասպարէզը մենավաճառել կուզէ, և անոր սպարապետը ձեանալով մեր բերնին կղպանք դնելու ճգոյն չը բաւականանար ու մեր գրիչն ու կարծիքն ալ յափշտակել կը ջանայ, և կարծեցնել կուզէ միանգամայն՝ թէ այն ինչ ազդեցութեամբ զրած ենք մեր Դիտողութիւնը : Ինչ՝ ենթադրութիւն . . . Բայց ինչ յանդգնութիւն :

Թող ներէ Արգոյ Ծիղն, ասել իրեն, թէ այդ, այնպիսի անուղղադատութեան նշան(սեյրօս մըն է, որով բուն խնդիրքէն շղել ուզողներն ու քննաբանութեան կարգն ու կանոնը չգիտցողները միայն կուզեն զինուիլ: Եւ թէ՛ Դիտողութեան հեղինակն իրմէ այնչափ Հայասիրութեան, Հոգեկան անկախութեան, Կրօնական ազատութեան և Քաղաքական տեսութեան դասեր կսպասէ, հրչափ որ ծեղալաճառէ մը (droguiste) մետաքսեայ բնիեզներ :

Եւ որովհետև Ծիղն Արգոյ հեղինակը Դիտողութեան խնդիրը չը հասկնալով Փաստաբան է կանգներ Ընդհանուր ժողովոյն կողմանէ, և փոխանակ զմեզ ըմբերանելու լեզունիս կարձակէ, խօսինք :

Ուստի մեզ համար ճառած ամէն անտեղի տրամաբանութիւններն ու Պօլսեցի Հայոց մեծատուութիւնը կազդուրող շօշափելի և զգայուն շողորթութիւններն առ ոչինչ համարելով՝ իրեն վերջի տողերուն քանի մը կէտերովը բաւականանանք: Բայց տեսնենք նախ՝ թէ Ընդհանուր ժողովը Տեղեկագրի փոսին մէջ ձգող անձը պիտի կարենանջ զմեզ ապշեցնելու չափ հնարքով մը անկէ դուրս հանել: Սկսինք,

Ինչ՞ ըսել է Տեղեկագիր .

Եթէ հայերէն բառը կը հասկընանք . Գրուածք մը՝ որուն պաշտօնն է մի միայն տեղեկութիւն տալ : Ուրեմն դորա պաշտօնը իրական կացութեանը վրայ մանրամասն տեղեկութիւն առնուլն ու անոր վրայ սիշոյ նկարագրութիւն ընելն է . և այս նկարագրութիւնը շարադրողին պաշտօնն է, ոչ միայն անոր մէջ այնպիսի բառեր չըսպրդել, որ խնդիրը չայլայլի, այլ և նորա սրբազան պարտքն է զօրութեամբ հասկըցուելու նշանակութիւն ունեցող բառերէն անգամ զգուշանալ, որպէս զի խնդիրը պարզի և երկդիմութեան չ'ենթարկուի :

Այս է տեղեկագրի նշակութիւնը և պաշտօնը, զոր ուրիշ կերպ չեն հասկնար ամէն քաղաքագէտ, գուցէ և անքաղաքագէտ անձինք անգամ :

Դառնանք այժմ Պօլսեցի Ընդհանուր ժողովոյն շնորհակալութիւն քուէած Տեղեկագրոյն, և տեսնենք թէ իր ներհուն անձանց կնքահայրութեամբը մկրտուած անուանն ու պաշտօնին արժանի է . և ինչ լ'իզու կը գործածէ :

Դարձնենք թերթերը :

Ռուսի կառավարութեան կողմանէ տրուած Պալաժէնիա անուն կանոնադրութիւնը, կանուանէ ,

Անկասութեան և ազատութեան սպառնացող .

Բարեկարգութեան աղաւաղիչ .

Սկեզեցւոյ ազատ իրաւանց հակառակ .

Եւ անոր մէջ կը նշմարէ .

Առաջին ասօրինաւորութիւն .

Երկրորդ անտեղութիւն .

Չորրորդ ասօրինաւորութիւն .

Հինգերորդ ասօրինաւորութիւն .

Վեցերորդ և ծայրագոյն ասօրինաւորութիւն, ևայլն, ևայլն .

Մնացեալներն ալ այսպէս :

Այս է Տեղեկագիր անուանածին և նորա գործածած լեզուն :

Իբր Հայ. կը փափաքէինք որ այդ տարօրինակ գրութիւնն

այդ յանդուզն լեզուաւ աշխարհի առաջ չեղնէր, որովհետև ազգ մը չկայ երկրագնտիս վրայ, որ ատոր, և ատով ալ Հայոցս վրայ չը ծիծաղի: Իսկ եթէ դա, ընդհակառակն, միայն Հայոց մէջ մնալու համար այդ անունն առած էր, ան ուրիշ խօսք:

Բայց ինչո՞ւ ուրեմն այդ գրութիւնը Հայոց ներքին շրջանէն գուրս հանուեցաւ . . . Մի թէ այդ խորհուրդն ալ անհռն անձանց կողմանէ տրուած էր, և ատոր համար ՉԾԻ Նիստը շնորհակալութիւն բուէեց . . . Բայց այդ Տեղեկագրի չը նմանիր, այլ Իսասագրի. բանզի տեղեկութիւն չը տար, այլ կը դասէ:

Տեսնենք ուրեմն սա Տեղեկագիր անուն դատաւորն ու նորա Փաստաբանը, թէ ինչ ինչ կը պահանջեն Ռուսաց կառավարութենէն:

Անկախութիւն .

Եւ ինչի, եկեղեցական, Յարաբերական և Հայրապետական: Բայց ասոնց ամենն ալ, կարծեօք, (կրօնագիտական ուսման իբրև անհմուտ խօսելով) մեր եկեղեցին ունէր ի սկզբանէ և ունի այժմ, և եթէ խնդիրը մեր հասկցածին պէս է, եկեղեցական և այլն անկախութիւնը՝ Ազգի մը բրիտանական Հաւատքին, Վարդապետութեանց, Ծէսերուն, Արարողութեանցն ու Աւանդութեանցը մէջ և անոնց վրայ միայն կը կայանայ, ուստի և անոնց վրայ կը հիմնուի նաև նոյն Ազգին, և եկեղեցոյն կրօնական Վարչութիւնը:

Այս տեսակ անկախութիւն մը մեր եկեղեցիէն եթէ յափշտակուած է՝ Թող հաւատացուի, որ մեր ուժին ու կարողութեանը ներածին չափ պիտի մաքաւինք . բայց այդպիսի յափշտակութիւն չենք տեսներ: Հետևաբար կամ չը հասկնալով՝ թէ ինչ ըսել է եկեղեցական անկախութիւն; ելեր ունեցածնին չունեցածի պէս պահանջել կուզեն, կամ ինչ ուզելնին չեն գիտեր, եւ կամ անկախութիւն ըսելով ուրիշ բան չեն ուզեր հասկնալ, բայց միայն ազատութիւն, և ուզածնին պիտի ըլլայ հարկաւ, եկեղեցական ազատութիւն՝ յարաբերականին ու հայրապետականին հետ . . . Տարօրինակ և անհինելի պահանջում:

ինչ՞ . կառավարութենէ մ'այս նշանակութեամբ եկեղեցական անկախութիւն . . . Չենք հասկնար. Ամօթ չէ եւն . Ատոր բացատրութիւնը մեր բառարաններուն մէջ Տեղեկագրի և նորա Փաստաբան Էֆէնտիյին հասկցածին պէս չգտանք: Կրօնական ազատութիւնը, կը հասկնանք, բայց եկեղեցականը, ո՛չ. վասն զի այդպիսի եկեղեցի չենք տեսած ո՛չ Քրիստոնէից, ո՛չ Այլագրեաց, ո՛չ Պիրմացոց, և ո՛չ իսկ Ճարօնցոց մէջ, որուն Կայսրը թէև բահանայ՝ բայց և այնպէս եկեղեցին քաղաքական տեսչութեանը ենթարկուած է :

Իրաւ է որ եկեղեցական անկախութիւնն, ազատական նշանակութեամբ իր դարերն ունեցաւ, որ կրօնքի ազդեցութեան առաւելութեամբ (prépondérance) կրօնական աշխարհը կառավարեց ու թագեր բաժնելու չափ զօրացաւ. բայց կրօնական ազատութիւնն անոր ընդդէմ մաքառելով Թնդանօթներ որոտացուց և արիւն սպառելով նուաճեց այն Կոստանդինական և Կարալուսական սկզբունքը. որ կրօնական հոսանք մը ձևանալով՝ աշխարհը խռիւիպէս առջին ձգած՝ ուզած տեղը կը տանէր :

Ուստի և այն սկզբունքը քաղաքականի փոխուելով անոր ուժովը և զօրութեամբը հոսանք մը ձևացաւ, և Հայը չը կրնար անոր ուժգին ընթացիցը դէմ կրօնական ուժով մաքառիլ կամ լաւ ևս ըսելով՝ չը կրնար այն սրբնծաց հոսանքին դէմ զլուխ տնկել և լողալ :

Տեղեկագրի հասկցած եկեղեցական անկախութիւնն այնպիսի հակառակ առարկայ մըն է այսօր քաղաքականին, որոյ հաստատութեան համար առանց երկինքներն ելնելու կարող ենք բիւր վկայութիւն բերել, և ահա Պապերուն (եկեղեցական աշխարհին մէջ ամենէն զօրաւոր ղեկավարներուն) զանգաաններն ու բողոքները յայսմ մասին, որ կենդանի և բարբառող վկաներ կրնան համարուիլ մեր խնդրոյն :

Ատոր պատճառները միջին դարուն պատմութենէն կը բացատրուին, որ եթէ կամք ընէ Ընդհանուր ժողովը, թող դարձրնէ անոր թերթերը և տեսնէ թէ որչափ ապստամբական գաղտնի դարաններ լարելու և որչափ դաւաճանութիւններ

կազմելու բոյն եղած է այդ եկեղեցական անկախութիւնն , որոյ փիլոնին տակ այսպիսի դէպքեր գրեթէ մըջման պէս կը վիստան :

Այս կացութիւնն էր՝ որ կառավարութիւնները արձնցուց և ստիպեց զանոնք՝ կրօնական պատրուակաւ հիմնուած դաւաճանութեանց առաջքն առնուլ , որ ամէն վանքի , կըրօնական դպրոցներու և եկեղեցեաց ատեաններու մօտ՝ իրենց դէտերը կանգնեցուցին և իրենց այս տեսակ վեքօներով՝ կրօնական հին աշխարհը քաղաքական նոր աշխարհին փոխեցին : Եւ այս սկզբունքը որ բոլոր կառավարութիւնք ընդունեցին , այնչափ ամուր , այնչափ պինտ և այնչափ ուժով բռնած են այժմ , որ իրենցինէն աւելի որոտացող թնդանօթներէն ուրիշ բանով մը կարելի չէ խլել :

Ինչո՞ւ հեռին երթանք , Պրանսայի և ուրիշ Եւրոպական Տէրութեանց մէջ , երբոր կղերը կրօնական պատրուակաւ եկեղեցոյ ատենին վրայ քաղաքական խնդիրներ յօշել կուզէ , կառավարութիւնք իսկոյն անոր բերանը կը փակեն , և երբեմն եկեղեցոյ ատեանը կը մերժեն : Հարկ չկայ ըսել թէ մեք իսկ ականատես եղած ենք քանիցս անգամ այսպիսի դէպքի , որ Փարիզի մէջ պատահած են :

Ուստի կամ Տեղեկագրի ներհուն անձանց պէս հասկնալով եկեղեցական անկախութիւնը աշխարհիս վրայ չարաչար ճնշուած պիտի սեպենք , և հետևաբար ամենէն լուսաւորեալ կառավարութիւնները բարբարոս ու եկեղեցոյ հալածիչ պիտի համարինք , և կամ մեր հասկցած նշանակութեամբ՝ եկեղեցական անկախութիւնն իր շրջանի մէջ պիտի սահմանափակենք :

Եւ այն ատեն , իրաւունք պիտի ունենանք ըսելու , թէ Տեղեկագիրը , նորա համար շնորհակալութիւն բուէող Ընդհանուր ժողովը , շողոքորդուած Պօլսեցի Հայր և Պ. Ծիլն իսկ՝ ինչ ուզելին չեն զիտեր , և բուն իսկ այս խնդիրէն կը բղխին ամէն տարօրինակ և անյաջողելի պահանջմունք :

Եթէ օրինակով ալ հաստատել ուզենք , հարկ չը մնար Պարսկաստանի և Հնդկաստանի հայոց հարցներու : Ահաւա-

սիկ մեր բժին տակի Սահմանադրութիւնը (որոյ վրայ Ծիղն այն-
չափ կը պարծի) : Տեսնենք թէ հրպիսի անկախութիւն կը
պարունակէ այդ, որ միմիայն կրօնական է, և քաղաքական
եօղա մը չունի իր մէջ : Տեսնենք ատոր հետ դարձեալ, Պօլսոյ
պատրիարքարանին և նորայ եկեղեցւոյն վիճակը, թէ ինչ
տեսակ անկախութիւն ունի, և կը պատասխանէ մեզի առա-
ջարկուած անկախութեան :

Ամէն մարդ զիտէ, թէ ժամանակին, Սահմանադրութեան
Յանձնաժողովոյ Անդամք որչափ աշխատեցան արտօնութիւն
առնելու Ընդհանուր ժողովոյն համար, որ առանց կառա-
վարութեան հրամանի կարող ըլլայ հաւաքուելու և իր նիս-
տերն ընելու : Յաջողեցան այդ արտօնութիւնն ստանալու, ո՛չ :

Ինչո՞ւ համար. մի՞թէ Սահմանադրութեան ամէն մէկ յօդ-
ուածներն ուշի ուշով սրբազրուած, ու այնպէս շնորհուած
չէր Հայոց ազգին. և մի՞թէ նոյն ժողովոյն նախագահողը
միանգամայն և կրօնականին նախագահող Քերունակ իշխանը
չ՞է պիտի ըլլար :

Այո՛, բայց այլ են կրօնականին և այլ քաղաքականին պա-
հանջմունքը : Տեղական կառավարութեան իրաւունքը կը
պահանջէ ամէն բան իմանալ և անոնց վրայ հսկելու հարկ
եղած ատենն ալ դէտեր և երբեմն (ինչպէս պատահած է)
պրօկուրօրներ զրկել ու մէկ խօսքով՝ Ընդհանուր ժողովն իր
Նախագահովը քաղաքական տեսչութեան տակ ձգելով վերօյնը
զնա, որպէս զի կրօնական պատրուակաւ եկեղեցւոյ մէջ դէպք
մը չը յղի, չ՛ուռի և չը պայծի :

Ըսել է որ Տանկաստանի Պատրիարքական եկեղեցին ալ
իր Սահմանադրութեամբը առկախ է եղեր Տեղական կառա-
վարութենէն : Այնպէս որ, գերեզմանատան մը մատուան մէջ
անգամ պատարագ չը մատուցուիր, որովհետեւ մատուռը օժ-
եալ չէ և կառավարութիւնը հրաման չունի օծելու ... Կրնանք
ատոնց համարզանգատիլ Թուրքիոյ կառավարութենէ : Կրնանք
մեր եկեղեցւոյ անկախութիւնը բռնաբարուած համարիլ . Եւ
կրնանք Պոսփորի եզերքը զոռացնող շնորհակալութեանց ձայ-

ներն ու լեռներ զգրտացնող բիւր կեցցէներուն բոնբիւնքը ուրանալ. քնւ լիցի :

Ապա ուրեմն ինչ է Ընդհանուր ժողովոյ Փաստաբանին երևակայած անկախութիւնը, որ Ռուսիոյ կառավարութենէ կը պահանջէ, անուանելով նոյն կառավարութիւնն իբրև Հայոց Եկեղեցւոյ անկախութիւնը ջնջել կամեցող Տերութիւն, և զմեզ նորա քաղաքականութիւնը սրտապանող դէս :

Այս տեղ քիչ մը կանգ առնունք : Մեր կարծեօքը, Հայ Ըլլալու համար երկու յատկութիւն կը պահանջուէր Պ. Փաստաբանի կողմանէ . այն է, Կաթողիկոսական խնդրոյն վրայ քաջ տեղեկութիւն ունենալով Պալատէնէան մերժել, և Թիֆլիզի (Թէ և աղաւաղեալ) լեզուաւ խօսիլ ու գրել. Բայց երևի Թէ երրորդ յատկութիւն մըն ալ կայ, որ կը պահանջուի . այն է, հայհոյել Ռուսիոյ կառավարութիւնը :

Եթէ Ռուսաց կառավարութիւնը չը հայհոյողը Հայ չէ, աւելի լաւ կը համարինք ընդունիլ Պ. Փաստաբանի զրպարտութիւնն ու մինչև անգամ ֆօգաֆ կանչուիլ, քան Թէ այդ դիմօք աշխարհի առաջ ներկայանալ :

Բայց մեր խնդրոյն դառնալով կը խնդրենք, որ շնորհք ընէ Պ. Փաստաբանը և մեզի հետ երկու քայլիկ՝ տան տիս ընելով՝ քաղաքականութեան գոնէ առաջի աստիճանին վրայ կոխէ. և տեսնէ Թէ բուն Ռուսաց եկեղեցին կրնայ պահանջել իր կրօնակից կառավարութենէն այդ անկախութիւնը, զոր ինք այսօր Հայոցս համար կը պահանջէ :

Ինչ է ուրեմն իր պահանջածը. վերացեալ անկախութիւն, որուն համար Ս. Պապն իր անսխիջիփին միջնորդութեամբ ամէն քաղաքական նկատումներն ու ընծացքը դատապարտեց ու դարձեալ չյաջողեցաւ : Շատ աղէկ եմէ Պ. Փաստաբանը վառօդ ու սիւրին ունի մեզ ալ զինուոր Թող գրէ . . . Ապահով կրնայ ըլլալ որ իր երեսը սև չենք հաներ, յայնմ մասին, որովհետև, մինչդեռ նա Ռուսաստանի մէջ իր այսաւուր բռնակալ անուանած Վեհապետին կենացը համար բաժակ կղռնչէր (trinquet) (մեր աշխարհի ազատութեան օրօրոցին մէջ

ընդհանուր մարդկային սեռի ազատութեան համար կը տըքնէինք : Օն ի գէն ուրեմն . . . Ապա թէ ո՛չ՝ մի պարծանք , մի հեզնութիւն , և մի զրպարտութիւն և (en bon français, pas de gasconade) , վասն զի Գիսոդոքեան նպատակը Ծղիկեան այնչափ կը տարբերի , որչափ որ հոգեկան անկախութիւնը վարչականէն . վասն զի մենք թշնամանք և կազօճաբանութիւն մտիկ ընելու համար չը գրեցինք զայն :

Ընդհանուր ժողովոյն կողմանէ , Տեղեկագրին ու նորա Արգոյ Փաստաբանին ուզածները շատ են . բայց մեր անոնց ամենը Յարաբերական և Հայրապետական անկախութեանց մէջ պարունակելով , պիտի բնենք թէ անոնք ալ քաղաքական փոշիակ և կամ վախճուած Պապականութեան և Ռուսականութեան բռնաբարութենէ զերծ կրնան մնալ : Տեսնենք .

Էջմիածնայ կաթողիկոսութիւնը , իբրև կրօնական գերագոյն իշխանութիւն , բարոյական յարաբերութիւն ունի , զանազան Տէրութեանց հպատակող քանի մի միլիօն Հայ ժողովրդեան հետ : Այս գերագահ իշխանութեան յարաբերութիւնը բռնաբարուած է (ըստ Տեղեկագրի) Պալածէնեա անուն կարգադրութեան մը զօրութեամբ , որ տրուած է 1836ին Ռուսաց Կայսեր կողմանէ և որ այսօր վերաքննութեան կը կարօտի :

Մեր ալ իբրև Էջմիածնական Հայ , չըսինք և չենք ըսեր , որ այդ Պալածենեան չը վերաքննուի . ընդ հակառակն կը փախարինք ի բոլոր սրտէ , որ ո՛չ միայն վերաքննուի , այլ եթէ կարելի է , տանկի սրբագրութեան ոճով՝ վերէն ի վար մեղրամօմը թաթխուի :

Բայց ինչ պիտի դրուի ատոր տեղ , և որպիսի յօդուածներով պիտի փոխարինուի այդ :

Էջմիածնայ և անոր ազդեցութեան ներքև գտնուող վանուց ելքն ու մուտքը այնպիսի վարչութեան մը տակ ձգուի , որ կառավարութենէն անգամ անկախ ըլլայ :

Ատկէ ապստամբութիւն կը գուշակուի , և քրիստոնէ կա-

ուսմանը թիկն առնելու մէջ, որ ուզէ այնպիսի արտօնութիւն մը տալ, որով ժողովուրդն իրաւունք ունենայ ապստամբելու :

Կաթողիկոսին յարաբերութիւններն ազատ ու անկախ վիճակի մէջ պիտի ձգուին :

Ատի Ռուսութիւն է :

Կաթողիկոսին իրաւաստութիւնը կամ Հայրապետական անկախութիւնը, ազատ է ինքնիշխան վիճակի մէջ պիտի ձգուի :

Ատի Կաթողիկոսութիւն է :

Ազատ յարաբերութիւն ըսելով այն կը հասկընանք, որ Կաթողիկոսը առանձին և անկախ թղթակցութիւն կունենայ ամէն Տէրութեանց ներքեւ գտնուող Հայ ժողովրդեան հետ . և այս միջոցով Հայ ժողովուրդը բարոյապէս իրեն կը հպատակեցնէ, և այս հպատակութենէն առաջ կուգայ այն անուղղակի հպակութիւնը, որ Կաթողիկոսի հպատակութեամբ կը ռուսանայ...

Ով՞ եղաւ հիմա Ռուսը և նորա քաղաքականութիւնը պաշտպանողը :

Հայրապետական անկախութիւն ըսելով ալ այն կը հասկնանք որ Ազգին մէջ Էջմիածինէն ուրիշ Հայրապետութիւններ չըլլան, և եթէ եղածներ ալ կան իբր ապստամբ Գերագահին ջնջուին, կամ իրենց աթոռներէն իջնալով՝ իբրև առաջնորդ հպատակին իրենց գերագոյն Իշխանին: Այն ատեն կը հարկաւորի, որ ամէն երկրի մէջ կրօնական ժողովներ կազմուին և այն ժողովները գերագահ Հայրապետէն վաւերանան և այլն, և այլն : Ասոր կրսնն աստուածապետութիւն (théogracie), որ ըսել է, ժողովուրդը հպատակեցնել քահանային, քահանայն վարդապետին . վարնապետը եպիսկոպոսին, եպիսկոպոսը ժողովի նախագահին, ժողովի նախագահը Ս. սինոդին, Սուրբ սինոդը Հայրապետին, Հայրապետն ալ (հնչյոտ խաթէր համար Ռուսին չըսենք) Աստուծոյ :

Ասի գէշ բան չէ . բայց Կաթողիկոսութիւն է :

Կաթողիկոսութիւն ըսելով մտքերնիս այն կրօնքը պախարակել չէ (ինչպէս ոմանք կարծեր են) այլ Տեղեկագրի աններելի

համամտութիւնը նշմարել յայնմ մասին, որ Հայոց եկեղեցւոյ և ժողովրդեան պարծանացարժանի սկզբունքը վանելու զգելով՝ այս օրերս երևան ելած իրաւասութեան խնդրոյն ակամայ գործիք եղած է. որով կղերին ու ժողովրդեան մէջ վիճ մը բանալ կըսպառնայ, և կղերն ու ժողովուրդը երկու տարբեր մարմիններու բաժնելով՝ կուզէ մէկն երկինքի մէջ և միւսը երկրի վրայ զետեղել :

Բայց կը զարմանանք թէ ինչո՞ւ համար Հայերը կը նեղանան երբոր իրենց երեսն ի վեր ինչ ըլլանին կըսենք: Ինչ՞ կայ այդ Կաթողիկոսեան մէջ, որ ի ներքուտ կընդունին, բայց յարտաքուստ ամօթ կը համարին այդ անունը վրանին առնելու: Մեր աչքին առաջ այդ ընծացքը պարզութիւն չունի, և զարմանալի կը թուի մեզ՝ որ Յ. Վ. Գաթըրճեանի զրքին դէմ չը բողոքող կղերը Կաթողիկ կոչուիլ չուզէ. և առաւել ևս կը զարմացնէ մեզ Երուսաղիմայ վանքէն դուրս ելած Սիօն անուն ամաստետրին համամտութիւնը վերոյիշեալ զրքին վըրայ, որ իր Ծ^ր Թուոյն մէջ կըսէ .

... Յովսէփ (Գաթըրճեան) Վարդապետը ծանօթ է ազգիս իւր զբաւոր երկարասիրութիւններովը, մանաւանդ անցեալները հրատարակած Հիմնական Տարբերութիւնի Կարողիկե եւ Էջմիածնական դաւանութեանց անուն զրքովը. և այլն :

Ապա ուրեմն ինչ ըլլալ կուզեն երբոր կաթողիկի ճամբաներ կը բանան ու վրայէն չեն ուզեր անցնիլ, կրնայ մարդս առանց զարմանալու կարդալ ասոնք, նոյնպէս և Տեղեկագրի պահանջմունքն ու նորա Փաստաբանին զրած տողերը. որ կըսէ,

... Այս քաջ իմացէք Պ. Արամեան, և ձեր հետ միասին ձեզ նմաններն ու Ռուսաց կառավարութիւնն էլ թող իմանայ, թէ Հայոց ազգն իր բարոյական անկախութիւնն ազատելով . . . . ժառանգ է թողած մեզ: Բայց այսօր Պապականութիւնը մի կողմէն, Ռուսութիւն միւս կողմէն բռնաբարում են այդ և քանդելու են աշխատում, և այլն :

Ապա ուրեմն ինչո՞ւ մեր զիտցածէն աւելի Հայրապետա-

կան անկախութիւն Ռուսաստան բնակող Կաթողիկոսին . Ինչո՞ւ մեր զիտցածէն աւելի իրաւասութիւն՝ օր ըստ օրէ կաթողիկոս խմորուող կղերին, և ինչո՞ւ անսանձ ազատութիւն . . .

Այս խնդիրը տարբեր գոյն պարունակող ներկամաններու կը նմանի, որոց մէջ անդադարկը սուզէ Միլն իր ձեռքի ճերմակ կտաւը և այն ուրիշ մտօք չէ բայց միայն անոր ճերմակութիւնը չկորսնցնելու համար . . . Տարօրինակ ձեռնարկութիւն:

Բայց մեք այսպիսեաց պատասխան տալու համար գրեցինք մեր Դիտողութիւնը, որ մեր ծովացեալ մեղաց պատճառաւ կը դատապարտուինք դարձեալ մեր գործը ձգել և մաքառիլ հին ու լիկած սկզբունքի մը դէմ, հարցնելով թէ՛

Ազգ մը, որ ներողութեան սննդով մեծացած է, որ այն սկզբունքով և անոր մէջ միայն կուզէ զարգանալ, նորա զլխին մէջ աստուածպետական խնդիրներ լեցնելէն ու միանգամայն հին գծէն չը պիտի շղիս, ըսելէն ինչ օգուտ կելնէ: Այն Ազգը և նորա եկեղեցին, որ իր վարդապետութեամբը կըշռել սովորած է իր կրօնքը, Ռուսի կառավարութեան դէմ զայրացնելու մտօք, անոր չը նանչած ու չընդունած գերագոյութեան խնդիրը հիննելէն ինչ բարութիւն առաջ կուգայ:

Ինչպէս, ուրեմն, պիտի կարենաք, այդ ժողովուրդը Էջմիածինէն ի Սիս փոխադրել, որով միայն կուզէք Ռուսի կառավարութեան սպառնալ: Կարող պիտի ըլլա՞ք ժողովրդեան զլխին մէջէն այս աւուր դրած անդիհայկական սկզբունքնիդ հանելու, և ուզած ատեննիդ պիտի կարենաք այդ սկզբամբ շաղեալ Հայն ետևնուդ տանել, որ արդէն գերագոյութեան մը (ի շնորհս Ընդհանուր ժողովոյ) յարեալ՝ պիտի բողոքէ և չը պիտի ուզէ Ռուսաստանի Հայերէն զատուիլ: Ատ ինչ տեսակ անդիռուտութիւն և ինչտեսակ անդիկաթողիկոսութիւն է: Երանի թէ չը հասկըցողը միայն մեք ըլլայինք . . .

Բայց Տեղեկագրի ներհուն անձինքն ալ այս նամբան են բռնած, և երևի թէ ասոնց սրբագրած պալաժէնեային դէմ մեք ալ պիտի ստիպուինք բողոքելու, և այն ատեն բան ունի

Ռուսը հետերնիս . . . Կովկասու Փոխարքայն հեռեկն թող աշխատի, և եթէ բան զործ չունի, տարին տասներկու ամիս Պալատեկես թող հասցնէ մեզի :

Բայց շիտակն ըսելով՝ բաւական պիտտերես ըլլալու են Հայերը, որ իրենց Եկեղեցոյ անկախութիւնը ջնջել կամեցող Տերութեան մը ելնեն ու նոյն եկեղեցւոյ խախտիչներ պահանջելու յանդգնին . . .

Տեղեկագրոյն խնդիրն ունենալովք : Թող ուրեմն շնորհք ընէ, շնորհակարտութիւնք ունէ՞ր : Ընդհանուր ժողովն ու դիտէ ուշի ուշով և մտածէ թէ 1828էն մինչև 1836 ինչ կրնայ ըլլալ Էջմիածնայ վիճակը . ինչու համար Պալատէնեայի կարօտութիւն ունեցաւ այն ատենի կացութիւնը . և թէ ինչ խորհրդով թելադրուեցաւ կառավարութիւնն այն կարգադրութիւնն ընելու :

1004
1983

Եթէ մեր անիշխանութեան պատմութիւնը դիտողութեան տակ ձգենք, մանրամասն քննութեան կարօտութիւն չը մնար. համառօտագոյն տեսութիւն մ'անգամ կարող է զմեզ համոզել թէ մեր քաղաքական անիշխանութեան վիճակը ուղղակի ազդեցութիւն ունէր մեր կրօնականին վրայ, և հետևաբար ամէն բան անկարգութեան մէջ էր ամէն տեղ :

Այս վշտալի և կիսախրենի կացութիւնն ապացուցանելու համար դարեր և տարիներ մաղելու հարկ չկայ : Երեկուայ և այսօրուայ կացութիւններն ակներև կեցած են մեր առաջ :

Տանկաստանի մէջ Երուսաղիմայ և ուրիշ տեղերու վանուց, գաւառաց և առաջնորդական թեմերուն արդի վիճակն՝ եթէ ստուգիւ կարգի և կանոնի կը կարօտին այսօր, հաւատալու է որ Էջմիածինն ալ իր վանքերովն ու ժողովրդովը սոյն իսկ ստորոգութեան մէջ էր : Մեր կարծիքն այն է որ Պալատէնեան այն ատենի անկարգութեանց առաջին առնելու համար ամենակարևոր պիտոյք մըն էր, որ Հայերը խնդրեցին՝ կառավարութիւնն ալ տուաւ . բայց եթէ Հայերն ալ չխընդ-

րէին՝ կրնար Էջմիածին բարեկարգ կառավարութեան մը առաջ՝ անբարեկարգ և հետտ վիճակի մէջ մնալ, և ինչ առաւելութիւն կունենար այժմեան վիճակէն :

Երբոր Էջմիածնայ վանուց միաբանութեան վրայով վերջի տարիներուս հրատարակուածները, նոյնպէս և Ներսէս Կաթողիկոսին առ Փոխարքայն գրուած նամակը կը կարդանք, անոնց մէջ աններելի անկարգութիւններէն ուրիշ բան չենք տեսներ, և այս վիճակը կը վկայէ որ եթէ Պալածէնեայի ներքև անյնչափ անկարգութիւններ եղած են և կը լինին մինչև ցարդ, ուրեմն 1856ի Պալածէնեային ստիպողական կարօտութիւն կար, և հետևաբար եթէ կառավարութիւնը կարգ կանոն դրած չըլլար, այժմեայ անկարգութիւններէն առաւել ևս, և մեր կրօնքին պատիւ չբերելու չափ անսանձ անկարգութիւններ հարկաւ պիտի լսէինք Էջմիածինէն և տեսնէինք այսօր, ինչ որ Սիսի և Աղթամարայ Առոճներուն վրայ կը տեսնենք :

Ըսել է որ Ռուսաց կառավարութիւնը Հայոց զեշութիւն ընելու համար չէ տուեր Պալածէնեան. ինչպէս որ Ընդհանուր ժողովը կարծել և իր քուէին ու Պ. Փաստարանին միջնորդութեամբը կարծեցնել կուզէ :

✓ Մեր չենք կարծէր և չենք ուզեր հաւատալ թէ Ռուսաց կառավարութիւնը զազտնի նպատակ մը ունեցած ըլլայ այդ Պալածէնեային մէջ, որովհետև հոյ կրնար բռնաբարել զինքը Պալածէնեան տալու եթէ նա չը կամենար տալ. և առ ինչ տեսակ տրամաբանութիւն է կառավարութեան մը դէմ. միթէ Ռուսաց կառավարութիւնը չէր կրնար, եթէ ուզեր, ենթադրեալ նպատակին ուրիշ ճամբով հասնիլ. և ինչ հարկ կար անկարգ վիճակին շոգեկառքը մէկդի ձգել ու պալածէնեայով Արմաշու վանուց կառքը մտնել իր նպատակին հասնելու համար, և միթէ Պալածէնեան հիներու հարկ կը մնար այն ատեն և աւելի լաւ ու դիւրին չէր կարգ ու կանոն չունեցող վանքի մը եպիսկոպոսներուն տիրել քան Պալածէնեայով կարգադրեալ վանքի : Ոչ, ատոնց բոլորն ալ ծաղրելի ենթադրութիւններ են և չենք ուզեր ոչ համոզուելի ոչ հաւատալ և ոչ վիճել՝ քանի որ այն

կառավարութեան ահագնութիւնն ու մեր փորքկութիւնն առաջնիս առնելով երկուքն ալ կը դիտենք :

Ուրեմն խժբժութիւնները և անհիմն ենթադրութիւնները մէկդի ձգելով հաւատալու է որ Ռուսաց կառավարութեան քաղաքականութիւնը յայսմ մասին, քանի որ մայր Աթոռ Հայոց կը ճանաչէ Էջմիածնայ Աթոռը՝ աւելի նպաստաւոր ընթացք մը բռնած է Հայոց սիրտը շկոտրելու, հետևաբար անոնց վրայ բարոյական ազդեցութիւն մը ունենալու համար :

Մեր Ռուսի ոչ ներքին սովորութիւնները և ոչ լեզուին շքօքսուր զիտենք, բայց և այնպէս, չենք կրնար համոզուիլ որ ակնդիտադատական ընթացք մը բռնած ըլլայ Հայոցս համար : Ընդհակառակն, իբրև կառավարութիւն առարկելով, կը տեսնենք որ Ալէքսանդր Բ. Կայսրը անտարբեր ցոյց չտուաւ զինքը Հայոց վրայ, երբոր Այվազեան Գաբրիէլ Վարդապետը Փարիզէն Ռուսաստան հասաւ ու Կայսեր ներկայացաւ : (Այս Վարդապետին բարի յատկութիւնները բացարձակապէս կըլնանք զրել, որովհետև ոչ ինքը Կաթողիկոս պիտի ըլլայ և ոչ ալ Հայը պիտի արժանանայ այնպիսի անձի) : Կայսրը լուր դիտեց և իմացաւ, որ բանիբուն, լիզուազէտ և տաղանդաւոր Հայ վարդապետ մըն է այն և խիստ կարևոր անձ մը. իսկոյն ձեռք դրաւ անոր վրայ, և յայնձնեց անոր Պեսարապիոյ և Նախչևանու առաջնորդութիւնը :

Ինչ՞ ընթացք էր այս, Ռուսաց կայսեր կողմանէ և ինչ նշանակութիւն ունէր (Ռուս շինելու համար էր, թող ըսէ Ծիլն. մյնսլ խօսք է) : Մեզի այնպէս կը թուի, որ Կայսրը մեծ կարևորութիւն տուաւ, յայսմ մասին, Հայոց կացութիւնը բարւոքելու, և Հայոցմէ ըլիւր անգամ աւելի թափանցուն աչօք ճանաչեց Հայոց համար ամենակարևոր անձը, ուստի և յայնձնեց անոր բարոյական մարդ հասցնելու զործարաններ և դրաւ այդ ընտիր անձի վարչութեանը տակ :

Այսպիսի բազմաթիւ օրինակներ պակաս չեն, որ 1828 էն ի վեր ակներև կեցած են առաջնիս : Բայց սա չը հաւնած կա-

ուսման արժեքները և չը մարսած վարդապետնիդ ինչ գեշու-
թիւն ըրին մեզի, հոգինիդ սիրէք .

Գաբրիէլ Վ. Այվազեանը դպրոց բացաւ թէ չէ .

Տպարան հաստատեց թէ չէ .

Գրքեր հրատարակեց թէ չէ .

Մինչև ցարդ կը հրատարակէ թէ չէ .

Եթէ ասոնք և ասոնց նմանները թշնամութիւն կը համար-
ուին Ռուսաց կայսեր կողմանէ. մյսօրունէ պէտք է մեզ ու-
րեմն հրաժարական տալ և Սինէացոց հետ տեսութիւն ընե-
լու սկսիլ. որովհետև Հայոց հետ զուխ ճամեցնելու համար
աշխարհք եկած չենք :

Մեր դեռ չկրցինք հասկնալ թէ ո՞վ են աշխարհիս մէջ աղեկ
մարդիկ Հայոցս համար և ինչ տեսակ մարդ է Հայոց ուզածը,
որ Թագաւորէն, Փոխարքայէն, Պրօկուրօրէն, Կաթողիկոսէն,
Պատրիարքէն, Եպիսկոպոսէն, Վարդապետէն, Իշխանէն
և այլն էն տարբերի, անոնց պէս չը մտածէ և Հայուն ինչ
ուզելը գիտնայ :

Ընդհանուր ժողովոյն Պ. Փաստափանը, իրեն պաշտպանած
խնդրոյն առարկաները նսպաստակի պէս ծակէ ծակ փախ-
ցընել կուզէ. և նորա համար՝ Վեհապետեան Գէորգ Սրբազա-
նը հոգւով մարմնով ոռու է :

Պուռսայի առաջնորդ Գէորգ Սրբազանը Մօսկովաքի :

Պատրիարք Պօղոս Սրբազանը ծեր և արդէն հրաժարեալ :

Զալախեան Սարգիս Սրբազանը, ազգախաբ գիրք շինող :

Ներսէս, Արիստակէս և Անդրէաս Սրբազանները Տեղեկա-
գրի դարանին մէջ իր շնորհիւն ընկած և Ռուսաց կառավա-
րութեան կասկածելի եղած են. ո՞վ մնաց ուրեմն անդին,
Շանչեանցը, բայց նա ևս ի նանիր բամբասուեցաւ ի շնորհ
Ծիլի . . . Բայց օրհնեալ է Աստուած, Մակար Սրբազանը
դրած է և լոիկ մնչիկ կը պաշտպանուի Ընդհանուր ժողովոյ
Փաստաբանէն : Ըսել է, որ Հայերն առանց Կաթողիկոսի չը
պիտի մնան և Մակար Սրբազանն անդ կայ . . .

Արդարև լալու, կոծելու և կարեկցութեան արժանի վիճակ

մըն է մեր վիճակը և կարծես թէ բանադրեալ և անստեմացեալ Ազգ մըն ենք, որ մեր ամենէն Սրբազան խնդիրն անգամ մրտաւած ձեռքերով կը խառնենք, և այնպիսի մեծատուժեամբ կը յուզենք խնդիրներն որ անոնց վրայով գրածնիս չենք կրնար առանց կտրմընելու և առանց ծաղրելի երևնալու թարգմանել ուրիշ լեզուի :

Կայ աշխարհիս մէջ այնպիսի անձ մը որ կարողանայ ինք զինք Հայոց հաւնեցնել իր կենդանութեան ատեն : Ներսէս, որ գրեթէ սրբոց կարգն անցած է, միթէ իրեն կենդանութեանը ատեն վշտալի զանգատներու ենթարկուած չէր :

Եւ ասոնց ամենուն պատճառները և՛ թէ զիտնար Ընդհանուր ժողովն, իտխանակ Պալատէնեան այսպիսի անդիբաղաբակն ընթացքով յօշելու, արժանաւոր և Ազգին ուսման ու զարգացմանը համար ուխտ ընող Կաթողիկոսացուն պատրաստելու կըզբաղէր. և դեռ Ընդհանուր ժողովարանին դռնէն մինչ ի բարձրագոյն Գուռն առաջնորդող քաղաքական ճամբան չը սովորած, Տեղեկագրի ներհուն ճանաչած անձանց ետին իյնալով՝ Փէթէրպուրկի մշուշապատ փողոցները ման գալու փորձը չէր ընէր. Գիտնալով որ դեռ պալատէնեային գալու առաւել ստիպողական և առաւել կարևոր գործեր ունէր և ունի այժմ : Գիտնալով որ ուժուորին դէմ իրաւունք պաշտպանելու կարգն ու կանոնը ճանաչելով՝ բիւրանգամ աւելի արտօնութիւն կարող է մարդս վայելել բան թէ՛ մեծաբարբառ բողոքներով : Գիտնալով մանաւանդ որ մեր հպատակութեան վիճակին մէջ Ռուսը կարող է միշտ և ուզած ատենին՝ մեր Էջմիածնայ Կաթողիկոսութիւնը վերցնել, բայց յայտնի է որ այդ ծաղրելի խնդիր մըն է և Ռուսաց կառավարութիւնը ատոր կարօտութիւն չունի մանաւանդ անոր համար որ Հայոց լուսաւորչական մասը, ի շնորհս կղերին, աճուրդի ելած ազգ մըն է. որ աւելցնողին ձեռքը պիտի մնայ :

Ուստի պէտք չկայ կարծելու և կարծեցնելու ժողովրդեան թէ իր կրօնական անկախութիւնը ջնջել կաւեցող Տերութիւն մի կայ աշխարհիս վրայ, և այն ալ Ռուսաց Տէրութիւնն է :

Բաւական համարելու է, որ մեր Ազգը ամէն Տէրութեանց աչքէն ընկած, իր վիճակին մէջ ատելի էակ մըն է դարձած նաև ուրիշ ազգաց առաջ, ալ ինչ հարկ կար առաւել ևս ատելի ներկայացնելու՝ քան որ էրն մինչև ցարդ :

Ինչ հարկ կար, միջնադարեայ և անընդունելի սկզբունքով մը Ռուսաց Կայսեր իրաւունքը ժխտելու, և ինչ պէտք, նորա օրինաւոր Վերօն արհամարհելու մտօք՝ միայն մէկ կամ թողիկոսացու ներկայացնելու, երևակայելով թէ այն ահագին Տէրութեան զահակալը, իր քաղաքական օրէնքն առ ոչինչ համարելով պիտի ստիպուի զիջանիլ : Եւ որոն, Հայուն, որ ի շնորհս Արհուռն անձանց՝ ինչ դաւանութեան ծառայելը և ինչ օրէնքի հպատակիլը չը զիտեր : Իրաւասութիւն կըսէ և իրաւասիրութիւնը կը մերժէ և չը կրնար բացատրել, որովհետև ինչ ըսելը չը զիտեր :

Չը զիտեր թէ ինչ ըսել է ազգային և ինչ ըսել է Պօլսեցի Ընդհանուր ժողով .

Չը զիտեր թէ Ազգային իրաւունքը միմիայն Պօլսեցեաց կը պատկանի թէ զաւառացիներն ալ իրենց իրաւունքներն ունին .

Չը զիտեր թէ կաթողիկոսացու անձը առանց օրինաւոր քրննութեան կրնայ ընտրելեաց ցանկին մէջ անցնիլ թէ չէ :

Չը զիտեր թէ բարձրատիման Եկեղեցականը միայն պիտի անցնի ընտրելեաց ցանկին մէջ թէ ուրիշներն ալ : Եւ թէ՛ այդ ցանկը պատրաստողները նոյնպէս և ընտրողները լաւ տեղեկութիւն ունին ընտրելի անձանց վրայ :

Եւ վեջապէս չը զիտեր թէ Կաթողիկոսը բոլոր Տանկաստանի թէ միայն Պօլսեցեաց կողմանէ պիտի ընտրուի :

Ինչ՞ վիճակ . և ինչ անդիագգայնութիւն :

Բայց այս ըսելովն իս խիստ լաւ զիտենք, որ մուշտակեայ մանրօն մեր վրայ պիտի ձգեն, հոգ չէ, և առաւել լաւ է մեզի համար այդ հագուստն ընդունիլ՝ քան Ընդհանուր ժողովոյ և նորա Փաստաբանին ոսկրէ և եղեգնեայ Թնդանօթներէն յօդս ցնդող վառօղի հոտերէն ճայթիլ :

Այս կացութեանը մէջ չենք ուզեր մեր Ազգը շողոքորթելով

խափել և կը ցաւինք ըսելու որ շնորհակալութիւն քուէող Ընդհանուր ժողովն ալ Ազգին պէս իր վիճակը չըզգար, և այս կացութիւնը մեղանչանք չենք կրնար համարիլ իրեն, որովհետև իր վիճակի բնութիւնն ալ այնպէս կը պահանջէ, որ ինքք չըզգայ, և հետևաբար մխիթարուի իր վիճակէն: Այս խընդիրը լաւ բացատրելու համար պատմուած օրինակ մ'առաջ բերենք:

Հիւանդ անձ մը, երբոր իր տանը մէջ կը դարմանուի, իր բոլորտիքի առողջ անձանց մէջ (Թէ ընտանիք և Թէ բարեկամ) ինքզինք առաւել ևս հիւանդ և առաւել ևս Սշուառ կ'ըզգայ և չը կրնար մխիթարուիլ, մինչև որ բոլորտիքի անձանց պէս կատարեալ առողջ չը տեսնէ ինքզինք: Նոյն իսկ հիւանդը երբոր ինքզինք հիւանդանոցի մը մէջ կը տեսնէ, ուր բազմաթիւ անձինք, իրեն պէս, պօնեքսան զլուխնին՝ իրենց անկողնոյն վրայ կռնած, որը կը ճրվճըվայ, որը կը հազայ, որը Թևը կերկընցնէ բժշկին, որը դեղին գաւաթը կը պարպէ և որ մէկն ալ իր անդամը կերկընցնէ դանակին տակ, որ կանկռենացած մասը կտրուի. ասոնց ամենը տեսնելով՝ այն հիւանդը իր ցաւը այնչափ չըզգար և կը մխիթարուի, քանզի իրմէ առողջ մարդ չը տեսներ և իր ներհուն ճանացած անձը կամ Փաստաբանը, խիստ լաւ ես և Հերքիւլէսէն աւելի ուժւոր ես ըսելով կ'ապահովցնէ զայն. և չը մտածեր որ այս վիճակը առողջութեան վերածուելու համար քաղաքական նկատման և վերջի կտրիկ հապերուն կը կարօտի:

Մեր չենք կարծեր որ այն ներհուն անձինք կարող ըլլան Ազգը սահեցուցած տեղերնէն կանգնեցնելու. և եթէ նորա մեր շոշափած և անձամբ փորձած ներհուն անձանց կը նմանին, Զէյթինի խնդրոյն ներհուններէն ամեննին տարբերութիւն չունին, որոց բաջութեանն իսկ ականատես է Դիսոդոքեան հեղինակն, և ի նանիք կըսպասէ մինչև ցարդ որ իրենց մտած ծախէն դուրս ելնեն ու բարեհաճին զալ և պարպել տուած քսակնին լեցնել: Վասն զի աշխատութիւն պահանջել Ազգին համար՝ իրաւունք է. իսկ սն և նն քրէ ըսելով ծախսը խոս-

2077

2013

